

2. Дмитренко Ю.М. Підходи до дослідження української правосвідомості в перехідний період розвитку суспільства / Ю.М. Дмитренко. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2008/Pravo/29290.doc.htm

3. Маркс К., Энгельс Ф. Юридический социализм // К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – Т. 21. – Издание второе – М.: Государственное издательство политической литературы, 1961. – 745с.

4. Ильин, И.А. О сущности правосознания // Собр. соч. : в 10 т. – Т. 4. – М., 1994. – С. 149–151.

5. Бердяев Н.А. О назначении человека. / Н.А. Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

6. Клімова Г.П. Правосвідомість: до теорії питання [Текст] / Г. П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку : Науково-практичний журнал. – 2012. – №2. – С. 35–41. – Бібліогр. : С. 40–41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nulau.edu.ua/handle/123456789/2116>

7. Кравченко И.И. Бытие и политика. / И.И. Кравченко. – М., 2001. – 259с.

8. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей / Л. Февр // Февр Л. Бои за историю. – Пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова. Статья А. Я. Гуревича. Ком-

мент. Д. Э. Харитоновича. – М.: Наука, 1991. – 635с. – (Памятники исторической мысли).

9. Лекторский В.А. Не только толерантность... / В.А. Лекторский // Диалог цивилизаций. Повестка дня. – М., 2005. – 145с.

10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. Пер. с нем. – М.: Политиздат, 1991. – 527с. – (Мыслители XX в.).

11. Пристенский В.Н. Западные и незападные представления о правовых нормативных системах (социально-философский аспект) / Пристенский В.Н. // Вестник Воронежского института МВД России №2 / 2012 С.166–169

12. Марітен Ж. Человек и государство / Ж. Марітен. Пер. с англ. Т. Лифинцевой. – М.: Идея-Пресс, 2000. – 196с.

13. Козловски П. Культура посмодерна: общественно-культурные последствия техн. развития. / П. Козловски. Пер. с нем. – М.: Республика, 1997. – 240с. – (Философия на пороге нового тысячелетия).

14. Дротянко Л.Г. Ментальний аспект комунікації в полікультурному середовищі в умовах глобалізації / Л.Г. Дротянко. // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія: Збірник наукових праць. – Вип. 2(18). – К.: НАУ, 2013. – 136с.

С.С. Орден

СТАНОВЛЕНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ В ЦИВИЛИЗАЦИОННОМ РАЗВИТИИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

В статье рассматриваются социально-культурные основания формирования общественного правосознания в процессе развития человечества; выявляются исторические условия возникновения права.

Ключевые слова: общественное правосознание; правовая цивилизация; утилитаризм; социокультурный генотип; универсализм; коммунитаризм; эмоционально-ментальный уровень.

S. Ordenov

FORMATION OF SOCIAL LEGAL CONSCIOUSNESS IN THE PROGRESS OF HUMAN CIVILIZATION

The article examines the social and cultural foundations of the formation of public legal consciousness in the process of human development; are the historical conditions of the law.

Keywords: social legal consciousness; legal civilization; utilitarianism; sociocultural genotype; universalism; communitarism; emotional and mental level.

УДК 1:316.3 (045)

І.П. Скиба

ІНСТРУМЕНТАЛЬНЕ ЗНАННЯ У ЗДІЙСНЕННІ СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ЕКСПЕРТИЗИ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Анотація. Стаття присвячена дослідженню специфіки інструментального знання у здійсненні соціальних функцій експертизи.

Ключові слова: наука, інструментальне знання, експертиза, практичне мислення, соціальні функції.

Вступ

В сучасній науці та соціальній практиці широко розповсюдились різні форми та види експертних оцінок, рекомендацій, проєктів. У тих чи інших ситуаціях вважається обов'язковим звернення до «експерта». Думка експерта оцінюється високо, їй віддається перевага. І це не випадково, бо будь-які дії в сучасному світі мають надзвичайно важливі наслідки, і тому необхідно заздалегідь виявити їх можливі тенденції.

Постановка завдання

Очевидно, що експертна оцінка цілком залежить і визначається експертом. Даючи оцінку, експерт використовує свій досвід і знання, проте це знання особливе, таке що спирається на досвід і має діяльнісний характер. Можна сказати, що експерт повинен володіти певним рівнем особливого знання – *інструментального* (зрозуміло, що специфіка інструментального знання експерта визначається особливостями самої сфери діяльності), без якого експертиза просто була б неможливою.

Завданням даної статті є виявлення специфіки інструментального знання у контексті виконання ним соціальних функцій експертизи.

Аналіз досліджень і публікацій

Хоча експертна діяльність набула широкого розповсюдження в теперішній час, вона має тривалу історію. У певному сенсі слід вважати, що з давніх часів люди, які висловлювали свою точку зору з тих чи інших питань, виконували певною мірою експертну функцію. Зазвичай прислуховувались до думки тих, хто мав певний авторитет. Колісь це були жерці, маги, служителі культу, державні діячі. Лікарям і вчителям в усі часи випадає займатись експертизою за родом своїх занять, бо першим доводиться «оцінювати» стан здоров'я своїх пацієнтів, а другим – рівень знань учнів. Учені та письменники впродовж усієї історії писали рецензії на праці своїх колег, і, хоча це не основна їхня праця і вони її виконували епізодично, але вона також несе в собі експертні риси.

У наш час проблемам експертної діяльності присвячені наукові праці багатьох дослідників, серед яких Вайнгарт П., Скірбекк Г., Луков В., Іванченко Г., Леонтьєв Д., Онопрієнко В., Паніна Г., Рижко Л., Сідельников Ю., Степанова Г., Сквірський В., Юдін Б., Ярська В. та ін.

Основна частина

Особливість сучасного періоду в експертній діяльності полягає не стільки в тому, що вона стає більш значущою, скільки в тому, що по допомогу експертів звертаються практично в усіх сферах людської діяльності, в тому числі в сфері управління, політики і науки. Експертиза перетворилась на вид наукового дослідження і практичної реалізації проєктів, експертна праця та експертні послуги стали важливою формою функціонування знань у сучасних умовах [2]. Експертна діяльність диференціюється, кількість її форм зростає. Так, із науково-технічної експертизи виділилась у самостійну форму спочатку екологічна, пізніше – соціальна експертиза. Експертиза перетворюється на багаторівневу методологію наукового дослідження. Складалась техніка її проведення: широкого розповсюдження набув метод Дельфі, почали швидко розвиватися інформаційні системи, розроблені основні методи науково-технічної та соціальної діагностики тощо. Експертиза все більше стає особливим видом діяльності – інститутом із властивими інституціональній діяльності атрибутами.

Експертна діяльність має характерні тільки для неї особливості. Предметом мислення експерта виступають деякі події, які можуть сприйматися соціумом під різним кутом зору. При цьому завдання експерта полягає не лише в дескрипції (описі) досліджуваної предметної області, а й у тому, щоб ця дескрипція була виражена в аксіологічних поняттях, тобто в термінах ціннісних висловлювань. Аксіологічні поняття не виключають дескриптивних понять, але розкривають в останніх сенс і значення. Цей логічний аспект мислення експерта вирізняє його з кола науковців, що як фахівці користуються переважно дескриптивними поняттями, але не відрізняє їх від культуролога чи мораліста. В той же час культуролог і мораліст замикаються, як правило, на аксіологічних дескрипціях, а експерт не може на цьому зупинитися. Хоч він, як і перші, здійснює процедури інтерпретації (встановлення значення) та герменевтичні процедури (виявлення сенсу, заглиблюючись у зміст поняття культури), але разом із тим протиставляє значення та сенс. Іншими словами, експерт мислить ще й як прогност (іноді і як футуролог) – формулює висловлювання у термінах модальності.

Ці властивості мислення експерта відповідають тим загальним критеріям, які є характерними для мислення гуманітарного типу. Одночасно експерт розглядає свій об'єкт і з точки зору його особливостей як природного чи соціального феномена. Це те, що ріднить його мислення з мисленням будь-якого фахівця: залежно від предметної сфери (природної чи соціальної) експерт аналізує її в термінах дисциплін, якими її описує вчений, фахівець даної дисципліни.

Будь-яке мислення – це не тільки логічна процедура, але й соціокультурний процес, що містить у собі відповідну організацію діяльності суб'єкта мислення, його поведінку, інтереси, переконання, вірування, ідеали і навіть психічну схильність оптимістично чи песимістично ставитись до життя. Вчений розглядає досліджуваний об'єкт завжди з інтерсуб'єктивних позицій, тобто хоча й здійснює проце-

дуру дослідження індивідуально, але вона за об'єктивної інтенції несе в собі можливість повторення результату і тому одвічно є інтерсуб'єктивною. Від експерта вимагається перш за все виразити свою суб'єктивну позицію, оскільки вважається, що одна позиція вже існує (подія вже відбулася). Тому мислення експерта – це діалог. Зазвичай діалогічність мислення не зводиться до «розмови двох», бо до експертизи, як правило, залучається група фахівців. Форми їхньої праці можуть бути різними (спільна робота чи роздільна), але у всіх випадках експерт вважає, що існують й інші оцінки. Психологічно його мислення прагне врахувати ці «інші оцінки».

Експерт у своїй діяльності ніколи не може бути абсолютно нейтральним у ставленні до об'єкта експертизи. Його мислення характеризується опозиційністю до попередньої або іншої оцінки. Ця опозиційна навантаженість мислення експерта може бути названа «внутрішнім дисидентизмом», тобто мислення експерта орієнтовано на «інше». Певна річ, вчений при дослідженні також прагне знайти «інше» – те, чого ще не було. Але вчений вважає, що його дослідження дасть об'єктивний результат, з яким всі погодяться. Експерт, через те, що йому дають замовлення (притягують для здійснення експертизи), виходить вже з того, що його результат та дії «повинні» не співпадати з попереднім висновком. Тому для його мислення характерною є інтенція із заперечним знаком до існуючого стану. Справа в тому, що інтенція мислення експерта не може бути ізольованою від його суб'єктивного інтересу, переконань, вірувань тощо. Через це експерт повинен бути членом якоїсь групи експертів і при цьому враховувати, що остання складена так, щоб вона вміщувала усі можливі позиції, не мала явного лідера, а середня сума висновків давала нейтральний результат. У соціальному плані мислення експертів припускає демократичні структури суспільства, які є гарантами для експертів мати різні позиції, сприяти виключенню конформізму. Отже, по суті мислення експерта ґрунтується на плюралістичних переконаннях, можливості існування різних точок зору.

Мислення експерта, хоча воно і є антитоталітарним, є цілісним. Кожний експерт вирішує своє конкретне завдання, тобто прагне відповісти на питання, що йому поставили, але разом із тим його мислення орієнтоване на досягнення цілісності, всеосяжного охоплення (опису, дослідження, оцінки) об'єкта експертизи. Це пов'язано з тим, що будь-яка оцінка припускає не лише констатацію деякого стану, але підведення його під цінності більш високого порядку. В кожному випадку останній порядок шкали цінностей у відношенні до попереднього виступає не лише загальним, а й цілим. Цілим – тому, що нова цінність вміщує в собі попередню як частину, а не тільки як одиничне. Тому мислення експерта рухається в структурі категорій не феноменів, явищ, але категорій сутності. Тому завжди експерт повинен бути фахівцем високого рівня, професіоналом, який має значний досвід роботи, добре розвинуту інтуїцію.

Отже, мислення експерта має складний та комплексний характер. Його комплексність полягає не лише у тому, що проведення експертизи пов'язане з

участю групи професіоналів, які роблять висновки відповідно до свого фаху, а й у тому, що мислення експерта містить аспекти як гуманітарного, так і природничого та технічного характеру. Причому гуманітарне мислення функціонує не лише тоді, коли експерт робить висновки стосовно об'єктів соціальної природи, але й тоді, коли це стосується об'єктів природознавства і техніки, тому що експертиза у будь-якому випадку припускає вираз відношення людини (соціуму) до об'єкта, що аналізується. Можна сказати, що цільова установка експерта завжди є гуманітарно забарвленою. Чи, більше того, не лише цільова установка, а й розумові операції (хоч дослідження об'єктів природознавства та техніки іде в термінах цих наук) за змістом є гуманітарними, тобто їхні завдання є соціальними.

Спроби обмірковувати особливості здійснення експертних оцінок наукової діяльності дозволили виявити основні особистісні риси «ідеального» експерта як суб'єкта експертизи. До рис «ідеального» експерта належать: відносно незалежне адміністративне положення, стаж праці в даній системі, досвід активної наукової діяльності, здоров'я (відсутність іпохондричних проявів та пов'язаних з цим дразливості, песимізму, неприхильності), інтелектуальна продуктивність, працездатність, природна знаттєлюбність, твердість у судженнях, врівноваженість реаліста, природна щирість, чесність, суворе слідування нормам моралі, середній рівень прихильності, відсутність ворожості, підозрілості, почуття соціальної відповідальності.

Експерт – людина, яка за роки навчання та практики навчилася ефективно вирішувати завдання в конкретній предметній галузі. Разом із тим фахівці з експертних систем виявили так звані парадокси експертизи. Наприклад, чим компетентнішими стають експерти, тим менш здатні вони описувати ті знання, які використовують для вирішення завдання. Важливо, що такі парадокси виявлені не лише при дослідженні експертної діяльності людини, а й при створенні електронних експертних систем, які імітують людину-експерта. Експерт, як правило, формулює висновки в загальних виразах, які не піддаються формалізації. Експерт, аналізуючи проблему, не може описати кожний свій крок і часто-густо вважає інтуїцією те, що є результатом складного логічного процесу, який ґрунтується на великій кількості даних та практичному досвіді.

Головною причиною виникнення і розповсюдження інституту експертів є необхідність подолання суперечності між зростаючою диференціацією, розподілом праці в усіх сферах діяльності і особливо в науці та цілісним, взаємозв'язаним і взаємообумовленим функціонуванням об'єктів наукової діяльності. Ця суперечність виявляється в ускладненні завдань, які вирішуються, що породжує необхідність використання системної та міждисциплінарної методології. Припускається також, що експерт, на відміну від інших фахівців, володіє як спеціальними знаннями, так і знаннями про генезис та сучасний стан об'єкта експертизи, і це дозволяє йому використовувати не тільки знання, а й досвід та інтуїцію. Нерідко експертів беруть, так би мовити, «напрокат», тобто позичають на певний строк «з боку», щоб підвищити об'єктивність та неупередже-

ність висновків. Це означає, що експертна діяльність характеризується особливим типом соціальної організації: часто-густо її суб'єкти ефективно функціонують лише тоді, коли їхні особисті і соціальні інтереси далекі від об'єкта експертизи, коли висновки експертизи не торкаються експертів як індивідів та членів відповідного соціуму.

В соціальному плані проведення експертизи – це входження у сферу оціночної діяльності. Остання є похідною від відповідного пласта культури, в якому і розгортається оціночна діяльність. Вона обов'язково стикається з питаннями вибору еталона та кількісного виразу. Тому у власному розумінні експертна діяльність повинна виступати оцінкою, яка здійснюється групою (певною кількістю) експертів. Лише група експертів може володіти відповідною репрезентативністю оцінки. При цьому не будь-яка група, а така, що уявляє спектр можливих підходів до об'єкта експертизи. Інакше кажучи, проблема функціонування експертів як «професіоналів» припускає наявність у соціумі традицій демократичного характеру, свободи думок, альтернативних рішень, а також здатності співтовариства толерантно ставитися до протилежних поглядів. Необхідною умовою експертної діяльності є здатність членів співтовариства приходити до згоди, йти на взаємні компроміси для досягнення цілі.

Ознаками перетворення експертизи на професійну діяльність є розробка спеціальних методів добору експертів, експертного опитування, обробки та упорядковування експертних даних із метою отримання найбільш об'єктивних результатів та зниження фактора кон'юнктурності. Розробка різних методів експертної оцінки та техніки експертизи пов'язана з труднощами добору груп або навіть одного експерта, якому були б притаманні здібності «ідеального» експерта: креативність, евристичність, інтуїція, незалежність, всебічність.

В сучасній ситуації експертні функції виконують не лише вчені, а й політики та громадські діячі. Якщо одночасно має місце професійний аналіз нововведень з боку вчених і політичний тиск, то гору бере другий. Як вихід із цього пропонується створення міжнародного об'єднання експертів-професіоналів. Але і ці останні живуть у певному середовищі, дотримуються тих чи інших політичних поглядів. Тому засоби, за допомогою яких діючи поза межами свого співтовариства вчені, спираючись на свій досвід, пропонують інтерпретації тих ситуацій, у відношенні до яких вони виступають як експерти, будуть змінюватись зі зміною соціальних умов, у яких вони діють, а також їхніх власних позицій [1].

В когнітивному плані потреба в експертній оцінці зумовлена тим, що окремі галузі науки характеризуються таким високим рівнем абстрактності та складності, що навіть безпосередні виконавці проєктів не завжди можуть оцінити отримані результати. В оціночній діяльності (експертизі) повинні приймати участь фахівці різного профілю, щоб охопити результати, що оцінюються, з різних боків.

Експертна діяльність, як правило, дискретна, пов'язана з вирішенням конкретного завдання, після чого потреба в ній відпадає. Навіть досвід МАГАТЕ (що функціонує як експертна система) виявився негативним у деяких відношеннях при оцінці наслід-

ків Чорнобильської катастрофи. Експертні групи повинні діяти на принципах конкуренції з виключенням монопольного положення тієї чи іншої з них. Не можна також традиційно вирішувати питання підготовки кадрів для експертної діяльності через створення спеціалізованих учбових закладів, які б готували експертів-професіоналів. Експертна діяльність – творчість, вона потребує, крім знань ще й розвинутої інтуїції, почуття такту, моральних здібностей. Тому експертів не навчають, а добирають із числа відомих фахівців, але й тут бувають помилки. Це означає, що не відбувається виникнення особливої професії експерта, але разом із тим у суспільстві функціонують спеціально організовані структури експертів, які мають тимчасові цілі і після їхнього досягнення припиняють своє існування.

Експертиза – це аксіологічна процедура, що потребує високої кваліфікації. Потреба в здійсненні експертних функцій виникає епізодично, у тих випадках, коли результати діяльності викликають з якихось причин сумнів, незадоволення чи вимагають підтвердження з боку авторитетної думки.

У суспільстві існує упередження, згідно з яким винесення оцінки вважається загальнодоступною справою. Таке розуміння експертизи засновано на повсякденному досвіді, який, як відомо, є обмеженим. Коли мова йде про складні явища, недостатній не лише такий досвід, а й рівень спеціальних знань фахівця. Тому необхідна така діяльність, яку зовуть науково-експертною. Остання повинна розвиватись та набувати нових властивостей.

Експерти – це завжди фахівці високого рівня і досвіду. На консилиум із важливої виробничої проблеми ми запрошуємо експерта, досвідченого професіонала. Потрібен буває фахівець, який зарекомендував себе як такий, що вміє розбиратися в нестандартних, складних ситуаціях у межах даної професії. Це не ті, хто вчився в університеті на одні п'ятірки. Але це і не ті, у кого великий стаж роботи. Відмінникам зазвичай бракує практики, вони не вміють враховувати складні обставини реальної практичної ситуації. Тільки на основі активних дій виникає «імпліцитне» знання, інші здібності експертів. Однак довгі роки роботи не обов'язково формують необхідні для експерта можливості. Мабуть, потрібні специфічні шляхи формування досвідчених спеціалістів, що матимуть істотні якісь особливі здібності, певний рівень *інструментального знання* і зможуть виступати в ролі експертів.

Висновки

В сучасних умовах за допомогою експертів звертаються практично в усіх сферах людської діяльності, в тому числі в сфері управління, політики і науки.

Головною причиною виникнення і розповсюдження інституту експертів є необхідність подолання суперечності між зростаючою диференціацією, розподілом праці в усіх сферах діяльності, що по-

роджує необхідність використання системної та міждисциплінарної методології.

Мислення експерта, з одного боку, відповідає тим загальним критеріям, як є характерними для мислення гуманітарного типу, а з іншого – експерт розглядає свій об'єкт і з точки зору його особливостей як природного чи соціального феномена, що споріднює його мислення з мисленням будь-якого фахівця. Мислення експерта в перспективі завжди орієнтоване на досягнення цілісності, всеосяжного охоплення (опису, дослідження, оцінки) об'єкта експертизи. Це пов'язано з тим, що будь-яка оцінка припускає не лише констатацію деякого стану, але й підведення його під цінності більш високого порядку.

Експерти – це такі фахівці, що володіють певним рівнем *інструментального знання* – у яких досвід їхньої діяльності сформував навички практичного мислення, практичного інтелекту, який дозволяє їм вловити і зрозуміти проблему загалом, залучаючи імпліцитне, неявне знання, і винести на цій підставі оцінний, аксіологічний висновок. Такі фахівці завжди в дефіциті, але особлива потреба в них зростає в сучасному постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, де бурхливо розвиваються і прогресують нові галузі наукового знання і новітні технології.

Список літератури

1. Вайнгарт П. Социальная оценка науки или деинституционализация науки как профессии / П. Вайнгарт // Социальные показатели в системе научно-технической политики. – М., 1986. – С. 394-400.
2. Оноприенко В.И. Экспертная деятельность как феномен культуры / В.И. Оноприенко, Л.В. Рыжко // Наука и науковедение. – 1994. – № 1-2. – С. 150-156.
3. Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности / Под. ред. Г.В. Иванченко, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2006. – 454 с.
4. Леонтьев Д. А. Комплексная гуманитарная экспертиза: методология и смысл / Д. А. Леонтьев, Г. В. Иванченко. – М., 2008. – 135 с.
5. Панина Г.В. Социокультурная экспертиза инженерной деятельности / Г.В. Панина // Экспертиза в современном мире: от знания к деятельности. М.: Смысл, 2006.
6. Луков В.А. Социальная экспертиза / В.А. Луков. – М.: Ин-т молодежи, 1996. – 144 с.
7. Сквирский В.Я. Экспертиза: теория, технология, практика / В.Я. Сквирский. – М.: Синергия, 1994. – 178 с.
8. Скирбекк, Г. Есть ли у экспертизы этические основы? // Человек. – 1991. – № 1. – с. 86-93; Skirbekk, G. Rationality and modernity. – Oslo: Scandinavian Univ. Press, 1993.
9. Ярская В. Н. Методология конструирующей экспертизы: опыт работы эксперта / В.Н. Ярская // Современное российское общество: власть экспертизы. – Саратов: Изд-во Саратовского мед. ун-та, 2003. – с. 7-15.
10. Корнилов Ю.К. Инструментальный опыт как компонент опыта практического преобразования / Ю.К.Корнилов, И.Ю.Владимиров. // Ярославский психологический вестник. – Вып. 16. – М.; Ярославль: Изд-во РПО, 2005. – С. 21-28.
11. Скиба І.П. Інструментальне знання у контексті практичного мислення / І.П. Скиба // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки. / Гол. Ред. В.С. Пазенок. – К.: КУТЕП, 2014. – Випуск 17. – С. 363-375.

І.П. Скиба

ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЕ ЗНАНИЕ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ФУНКЦИЙ ЭКСПЕРТИЗЫ

Статья посвящена исследованию специфики инструментального знания в осуществлении социальных функций экспертизы.

Ключевые слова: наука, инструментальное знание, экспертиза, практическое мышление, социальные функции.

I. Skyba

INSTRUMENTAL KNOWLEDGE IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL FUNCTIONS' EXPERTISE

The article deals with the study of specificity of instrumental knowledge by the implementation of social functions' expertise.

Keywords: science, instrumental knowledge, expertise, practical thinking, social function.